

COLOFON

Stichting Plegan Opleidingen
Secretariaat:
Ameltherhout 39
9403 EB Assen
0592-853462

Bankrekening: 929584 tnv Stichting
Plegan Opleidingen te Zutphen
email: info@plegan.nl
website: www.plegan.nl

Stichting Plegan
(Vrienden van Plegan Opleidingen)
Godfried van Seystlaan 38
3703 BS Zeist
Telefoon: 030-6911699
Bankrekening: 1735809 tnv Stichting
Plegan, Werkhoven

V&VN Antroposofische zorg
(beroepsvereniging)
Secretariaat:
Eikenlaan 6
1406 PL Bussum
Telefoon: 035-6930936
email:
secretariaat@antroposofische-zorg.nl
website:
www.antroposofische-zorg.nl

Jaargang 1, nummer 3, november
2009. *Verpleegkunde in perspectief* is
een uitgave van Stichting Plegan
Opleidingen en wordt mede
mogelijk gemaakt door Stichting
Plegan (Vrienden van Plegan
Opleidingen).
Redactieadres: De Moesmate 13,
7206 AC Zutphen
Telefoon: 0575-574799
Email: info@plegan.nl

Meegewerkt aan dit nummer
hebben: Gertje Pierhagen,
Eveline Teunissen, Anne Frieling en
Ruth In 't Veld.
Hoofredactie: Ruth In 't Veld.
Eindredactie: Mario Domen.
Grafische vormgeving: Viamare.

Druk- en zetfouten voorbehouden.
Prijswijzigingen voorbehouden
Aan- of afmelden voor deze nieuwsbrief kunt
u telefonisch of per email doen bij het
secretariaat.

De Voortgezette opleiding en de praktijk

Voor mij is een van de aantrekkelijke kanten van het werken in de zorg dat ik er zoveel kan leren. Het beroep van verpleegkundige is altijd in beweging, en daar houd ik van. Bij mijn overstap van een academische naar een antroposofisch geïnspireerde instelling ging er een nieuwe wereld voor me open. Eerlijk gezegd had ik het idee op een andere pla-

Het meest is me bijgebleven dat je antroposofisch verplegen niet leert, maar leeft

neet geland te zijn. Het precieze verschil was niet goed te duiden. Organisatorisch vond ik de nieuwe instelling niet sterk, maar de sfeer en aankleding én de inhoud van het dagprogramma waren volslagen anders dan ik gewend was. Als ik het in één woord zou moeten omschrijven, zou ik *uitnodigend* kiezen.

En dat was ook hoe de opleiding tot antroposofisch verpleegkundige voelde. Meer dan andere opleidingen die ik gevolgd heb, werd ik hier uitgenodigd om zelf invulling te geven aan wat ik wilde leren. Al voor de opleiding werden we gevraagd een eigen leervraag te formuleren en in de eerste bijeenkomsten werd deze uitgediept tot een uiterst persoonlijke concrete vraag. Deze leervraag vormde ieders persoonlijke leidraad gedurende de gehele opleiding.

Bij de meeste opleidingen is het belangrijkste dat je kennis op doet en deze al dan niet reproduceert. Bij de Voortgezette opleiding moest ik ook kennis opnemen, maar het ging daarbij vooral over het *verwerken* van deze kennis en het omvormen ervan zodat je er in je eigen werkveld mee aan de slag kon gaan. Het meest is me bijgebleven dat je antroposofisch verplegen niet leert, maar *leeft*. Eerst dacht ik nog dat ik er in een reguliere setting niet mee uit de voeten zou kunnen. Maar het is heerlijk om te ontdekken dat je antroposofische verpleegkunde overal toe kunt passen. Terugdenkend aan de Voortgezette opleiding voel ik een stroom van warmte. De sfeer werd gekenmerkt door passie en verbondenheid. Het was intensief! Er was zo veel van alles: voordrachten, kennis, opdrachten, waarnemingen, praktijklessen, presentaties. Oh die presentaties! Prachtig, maar spannend. Geschiedenis, jaarfeesten, uitwendige therapieën. En

dan de laatste fase: stage in de praktijk. En dan ineens is dat intensieve anderhalf jaar voorbij en sta ik weer gewoon op mijn eigen werkplek. Bruisend van enthousiasme na de stage kreeg ik op mijn afdeling een kleine terugval. Op mijn werkplek bleek er geen tijd of ruimte te zijn om mijn enthousiaste ideeën vorm te geven. Hoewel ik in een antroposofisch geïnspireerde instelling werk, voel ik me als verpleegkundige een roepende in de woestijn. Het dagelijks werk met de gewone routine gaat gewoon door. Ik mag mijn eigen invulling geven aan mijn werk, maar ik mis de inspiratie en uitwisseling met vakgenoten die zich actief willen inzetten om het verpleegkundig handelen op een hoger plan te brengen. Want dat is wat ik wil, en in de Voortgezette opleiding heb ik duidelijk ervaren dat het kan. Op de bijscholingsdag in maart herkende ik weer dat enthousiasme en die verbondenheid die ik tijdens de opleiding ook gevoeld heb. En daar besefte ik

Het is een uitnodiging (en uitdaging) om het geleerde via mijn handelen in de praktijk vorm te geven, ongeacht of collega's dit herkennen of niet

door de gesprekjes tussendoor, dat ik de inspiratie vooral uit mijzelf moet halen. De Voortgezette opleiding is een innerlijke scholingsweg en niet een regulier opleidingstraject. Die vergissing maak ik nog regelmatig. Het is een uitnodiging (en uitdaging) om het geleerde via *mijn* handelen in de praktijk vorm te geven, ongeacht of collega's dit herkennen of niet. Opgaand in mijn eigen proces merk ik misschien niet eens op hoeveel ik wel geleerd heb in de opleiding en hoeveel ik daarvan al ongemerkt in praktijk breng.

Ik heb de Voortgezette opleiding als een persoonlijke verrijking ervaren waarvan ik vermoedelijk nog lange tijd vruchten zal oogsten.

Eveline Teunissen, verpleegkundige

NIEUWSBRIEF
NOVEMBER 2009
Jaargang 1 Nummer 3
Verschijnt drie maal per jaar

Accreditatie

Alle opleidingen, cursussen van Plegan Opleidingen zijn per 1 oktober 2009 geaccrediteerd door de accreditatiecommissie van het kwaliteitsregister V&V. Het accreditatienummer van Plegan Opleidingen is 254103.

Wie is Stichting Plegan Opleidingen?

Wil je meer weten over de achtergrond van Plegan Opleidingen, kijk dan op de website www.plegan.nl. Daar staat zowel informatie over de stichting zelf als een kort stukje informatie over de achtergronden van de antroposofie.

Verpleegkunde in perspectief

Antroposofisch verpleegkundige in de praktijk

door: Gertje Pierhagen

Gertje Pierhagen is van huis uit wijkverpleegkundige. Na haar opleiding verpleegkunde A volgde zij de opleiding Maatschappelijke gezondheidszorg. Zij heeft met veel plezier als allround wijkverpleegkundige gewerkt; daarna heeft zij zich gespecialiseerd in de jeugdgezondheidszorg. Vanaf 1999 werkt zij als consultatiebureau verpleegkundige bij het antroposofische consultatiebureau te Amsterdam.

Sinds 1 februari 2009 heeft het antroposofisch consultatiebureau in Amsterdam haar eigen vaste locatie. Daarvoor werkten we vanuit verschillende werkplekken, waaronder de antroposofische huisartspraktijken en een gezondheids-

Per jaar schrijven zich gemiddeld 100 ouders met hun kinderen bij ons in: allemaal cliënten van de antroposofische huisartsen in Amsterdam. Hoewel wij allemaal in dienst zijn van het SAG (Stichting Amsterdamse gezondheidscentra)

Ik vind het belangrijk dat de ouders zich bij ons op hun gemak voelen. We hebben de ruimte daarom met aandacht hiervoor ingericht. Nu komen zowel de ouders als hun kinderen er tot hun recht.

centrum. Nu zijn we erg gelukkig met onze eigen ruimte in een Ouder-Kind-Centrum aan de Brederodestraat te Amsterdam. Het consultatiebureau wordt gezamenlijk geleid door de consultatiebureauartsen Ietje Steenbrink en Thomas Kelling, en de verpleegkundigen Gerian van der Bent en ondergetekende. Het consultatiebureau verzorgt over het algemeen de jeugdgezondheidszorg van kinderen van nul tot vier jaar. De taken liggen op het gebied van preventie, signalering, screening, opvoedondersteuning, gezondheidsbevordering etc. Deze taken en het begeleiden van ouder en kind vinden plaats door middel van huisbezoeken en consulten op het bureau.

zijn we vrij om naast het verplichte reguliere aanbod van de ouder en kind-zorg het 'antroposofische' aan te bieden. Wij kunnen daardoor per consult of huisbezoek iets meer tijd besteden (5 à 15 minuten). Aan de ouders wordt hiervoor een bescheiden eigen bijdrage gevraagd.

Boven de deur van het prachtig gerenoveerde schoolgebouw dat ook ons huisvest, staat: 'Vrije Christelijke School' gegraveerd. Een symbolische toegang? Op de tweede etage van dit gebouw is een van de vier klaslokalen heringericht voor dit consultatiebureau. Bij binnenkomst vallen meteen de warm gesluisde muren van de wachtkamer op.

Oriëntatiecursus Verpleegkunde en antroposofie

Een cursus van 10 dinsdagen. In deze cursus wordt de eerste basis gelegd voor het beroepsmatig verdiepen van het verpleegkundige vak door de antroposofie. De deelnemers maken kennis met en oefenen het verzorgen, bemiddelen en begeleiden. Ook komen aspecten aan de orde zoals fenomenologisch waarnemen, wetmatigheden in de levensloop, het belang van ritme, en de vier elementen (aarde, water, lucht en vuur) in de verpleegkundige praktijk. De cursisten gaan ook zelf verschillende therapieën ervaren, zoals euritmie, kunstzinnige therapie en uitwendige therapie.

Aan het behalen van het diploma zijn een aantal opdrachten verbonden. Deze kunt u op de site (<http://www.plegan.nl/>) nalezen. Voor uitgebreidere informatie kunt u ook de nieuwe opleidingsgids aanvragen (verschijnt in mei 2009).

Doelgroep	Gediplomeerd verpleegkundigen en verzorgende niveau 3
Data	9 en 16 februari 2, 9 en 23 maart 6, 13 en 27 april 4 en 11 mei 2010
Prijs	€ 590
Locatie	Pauluskerk, Rijsenburgselaan 2a, 3972 EJ Driebergen

Voortgezette opleiding Verpleegkunde vanuit antroposofie

Een opleiding van 58 dagen verspreid over 1½ jaar, waarvan 46 cursusdagen. De opleiding bestaat uit 3 trimesters en een stage van 12 dagen. Voor een uitgebreide beschrijving van de vakken en de onderwerpen die aan de orde komen, zie de website (<http://www.plegan.nl/>), of vraag de nieuwe opleidingsgids aan die in januari uitkomt. Als een rode draad door de opleiding loopt de vertaalslag naar het verpleegkundige vak, zowel theoretisch als in de praktijk. In het voorjaar van 2009 zullen gesprekken plaatsvinden met diegene die zich hebben opgegeven. Deelname aan de cursus is pas definitief na deze gesprekken. De gesprekken vinden plaats in Zeist of Amersfoort en worden gevoerd door de cursusbegeleiding.

Aan het behalen van het diploma zijn een aantal opdrachten en voorwaarden verbonden. Deze kunt u aanvragen op het secretariaat.

Met het diploma van deze voortgezette opleiding kunt u zich op basis van de Wet Big laten registreren als antroposofisch verpleegkundige.

Doelgroep	Verpleegkundigen en verzorgende niveau 3, die de Oriëntatiecursus hebben afgerond
Data	september 2010
Locatie	midden van het land
Prijs	€ 3450 inclusief stage, exclusief extra lessen Ritmische inwijvingen en eventueel herexamen

Nascholingsdagen 2010

Het volgen van één van de nascholingsdagen is een van de voorwaarden om als antroposofisch verpleegkundig geregistreerd te blijven. Op beide dagen wordt dezelfde inhoud geboden.

Doelgroep	Verpleegkundigen in het bezit van het diploma van de Voortgezette opleiding
Data	6 maart en 24 april 2010
Locatie	Romeostraat 74, 3816 SE Amersfoort
Prijs	€ 65 voor leden van de V&VN AZ € 75 voor niet leden

Er is een gezellig lig- en speelhoekje. Ouders kunnen er contact met elkaar leggen, hun kindje voeden, en er liggen tijdschriften en boeken over antroposofische gezondheidszorg ter inzage. Naast de wachtkamer bevindt zich een blauwachtig gesluisde kamer voor de verpleegkundige. De aangebrachte speelse lijnen doen de kamer minder hoog lijken. Aangrenzend ligt een kleinere artsenkamer. Deze is paarsachtig gesluisd en met een bloemmotief verfraaid. De Iona-stichting is tegemoetgekomen in de kosten van het sluiswerk.

Ik vind het belangrijk dat de ouders zich bij ons op hun gemak voelen. We hebben de ruimte daarom met aandacht hiervoor ingericht. Nu komen zowel de ouders als hun kinderen er tot hun recht. Als antroposofisch verpleegkundige op dit bureau probeer ik naast de ouders te staan. Ik kijk samen met hen naar hun kindje, en probeer waar te nemen en te zoeken wat voor de ontwikkeling van dit

De opleiding van Plegan tot antroposofisch verpleegkundige is voor mij dé inspiratiebron geweest om de ouder en kindzorg vanuit deze visie in de praktijk te brengen.

kind van belang kan zijn. Hierbij gebruik ik onder andere vaak mijn kennis van de twaalf zintuigen. Zoals de reguliere zorg aandacht heeft voor zintuigen als de oren, ogen spraak, smaak en reuk, heeft het antroposofische consultatiebureau ook aandacht voor andere zintuigen, denk aan de tast, de levenszin, hoe beweegt een kind, hoe gaat het met de warmte en zijn IK om?. Tijdens het eerste huisbezoek na de geboorte komt de tastzin al in beeld door de liefdevolle aandachtige aanraking. Maar ook door aandacht te vestigen op de natuurlijke materialen zo als wol/zijde en katoen voor de kleertjes. De ouderwetse RRR, (rust, regelmaat en reinheid) voedt de levenszin. Tegenwoordig vinden ouders het vaak fijn als zij hierin worden ondersteund, zodat zij dit op een bewuste manier kunnen toepassen. Ook de bewegingszin heeft veel aandacht nodig. De ouders zijn vaak klein behuisd en hebben een druk leefpatroon. Daardoor krijgen de kinderen soms te weinig bewegingsvrijheid. Het valt ons op dat veel kinderen tegenwoordig al graag eerder willen gaan zitten en staan dan je bij hun leeftijd zou verwachten. Hoe ga je hier als ouders bewust en liefdevol mee om?

We schenken ook altijd aandacht aan het aanbod van warmte. De wikkels, kompressen en andere uitwendige therapieën worden veel toegepast om het warmtezintuig te ondersteunen. Ook bij pedagogische adviezen maken we dankbaar gebruik van de wikkels en kompressen. Tijdens de contactmomenten, (tien met een verpleegkundige en vijf met een arts in het eerste jaar) proberen we zoveel mogelijk in te gaan op wat we aan de ouders en het kindje gewaarworden en delen deze waarnemingen met de ouders. Door alle gezamenlijke aandacht ontstaat er een compleet beeld, meestal lost dit kleine probleempjes al op. Ouders waarderen dit.

Samen met de arts maken we ook gebruik van onze kennis van de verschillende constitutietypen. zoals de groot- en kleinhoofdige kinderen. Het SAG verzorgt onze reguliere bijscholingen en financiën. De inhoudelijke antroposofische scholingen en

ondersteuning vinden we bij de Interdisciplinaire Werkgroep Antroposofische Ouder- en Kindzorg. Driemaal per jaar komen de meeste verpleegkundigen en artsen die op een antroposofisch consultatiebureau werken, een zaterdag bij elkaar. Hier bespreken we praktische zaken en bestuderen bijvoorbeeld de constitutietypen, en andere antroposofische onderwerpen die in de belangstelling staan. Ook de antroposofische huisartsgroep van Amsterdam ondersteunt onze werkzaamheden. Naast het individuele contact met de ouders en de kinderen organiseren we als verpleegkundigen ook thema-avonden, al naar gelang de belangstelling van de ouders. We houden voedingsbijeenkomsten om de overgang naar de vaste voeding voor te bereiden, en een serie van vier thema-avonden rond het gezonde en zieke kind. Ook zetten we oudergroepen op meestal blijven deze groepen enthousiast zelfstandig voortbestaan. Zo heb ik als antroposofisch verpleegkundige in de ouder- en kindzorg een heel veelzijdig werkterrein. De opleiding van Plegan tot antroposofisch verpleegkundige is voor mij dé inspiratiebron geweest om de ouder en kindzorg vanuit deze visie in de praktijk te brengen.

Anne Frieling Nadat ik de module 'Antroposofische Ouder- en kindzorg' had afgesloten, vroeg Mirjam Zonneveld mij wat ik er in mijn werk op een regulier, multicultureel consultatiebureau, van kon toepassen. Daar moest ik wel even over nadenken.

Ouder- en kindzorg in de reguliere praktijk

Tot twee jaar geleden werkte ik als verpleegkundige op een antroposofisch consultatiebureau in Amsterdam. Ik had al ervaring opgedaan bij een regulier consultatiebureau én in de opvoeding van vier kinderen – waarbij ik dankbaar gebruik maakte van de boeken *Kindersprekkuur* (van Wolfgang Goebel en Michaela Glöckler) en *Groeiwijzer* (door Paulien Bom en Machteld Huber). Bij mijn eigen kinderen had ik de heilzame werking kunnen ervaren van ritmische massage, mosterdbaden en heiluritmie. Gewapend met deze ervaringen voelde ik mij voldoende toegerust om op een antroposofisch consultatiebureau te gaan werken. Naarmate ik er echter langer werkte, groeide de behoefte aan verdieping in de achtergronden van de typische antroposofische adviezen.

De bijeenkomsten van de Interdisciplinaire Werkgroep Antroposofische Ouder- en Kindzorg (IAOKZ) die ik bijwoonde, voedde die behoefte voor een deel –maar ik wilde méér. Ik ben niet zo'n studietype en kon mij er dan ook niet toe zetten om zelf boeken van Rudolf Steiner te gaan lezen.

Na onze verhuizing ging ik weer op een regulier consultatiebureau werken, wat ik nog steeds met heel veel plezier doe. Ik moest wel wennen aan de baby's zonder mutsjes, de danoontjes en de tv die bijna overal aan staat. De behoefte tot verdieping in de antroposofische visie werd weer sterker en ik besloot de module Antroposofische ouder- en kindzorg te gaan volgen in Amersfoort.

Wat doe ik er nu mee in mijn werk?

Bij het eerste huisbezoek, als een baby 2 weken oud is, besteed ik veel tijd aan ritme, regelmaat, warmte en de invloed van zintuiglijke prikkels. De cursus bevestigde voor me het belang van deze aspecten voor het vormen van een klimaat waarin baby's en jonge kinderen weldadig kunnen opgroeien. Omdat ik regulier werk mag ik geen adviezen geven die niet passen in de visie van de GGD. Maar als ik voel dat ouders er open voor staan geef ik wel handreikingen. Bij buikkrampen, spugen of onrust kan ik best wat antroposofische adviezen

geven, zonder ze zo te noemen. Ik probeer ouders dan iets eenvoudigs te leren waarmee zij zelf kunnen aan de slag kunnen. Bijvoorbeeld een buikwikkeltje met kamille maken of ik adviseer ze Weleda producten te gaan gebruiken. Dat geeft ouders het gevoel dat ze zelf iets kunnen doen voor hun kind. Af en toe adviseer ik ouders ook de Groeiwijzer te kopen zodat ze zelf op zoek kunnen gaan naar alternatieven.

Laatst kwam een moeder uit Kroatië bij me. Zij maakte zich veel zorgen om haar acht maanden oude baby die niet goed gedijde. Ik stelde haar voor om witte amandelpasta aan zijn pap toe te voegen. Zij moest daarvoor naar een natuurvoedingswinkel in de stad (die is er niet in de wijk waar zij woont). Toen ik haar een tijdje later thuis bezocht, zag ik dat de pot al bijna leeg was! Zij keek mij schuld bewust aan en vroeg: 'Is de amandelpasta ook goed voor volwassenen?' Ze was het zelf ook gaan eten! En haar zoontje was nu wel goed aangekomen.

Bij opvoedingsvragen kijk ik steeds vaker of een kind groot- of kleinhoofdig is. Vanuit dat beeld probeer ik te begrijpen hoe een kind in de wereld staat en hoe je daar als ouder het beste op in kunt spelen. Ook geef ik vaker speladviezen. In de cursus heb ik veel geleerd over de spelontwikkeling van kinderen en welke

Kortom, ik gebruik meer uit de module dan ik dacht

adviezen je aan ouders kunt geven als er bijvoorbeeld sprake is van een onrustig of angstig kind.

Kortom, ik gebruik meer uit de module dan ik dacht. Wat zou het mooi zijn als de antroposofische gezondheidszorg voor alle kinderen in Nederland op een vanzelfsprekende manier toegankelijk zou zijn! Ik wens innerlijk regelmatig een kind of moeder een antroposofische therapie toe. Maar het werken op een regulier consultatiebureau heeft nu eenmaal ook zijn beperkingen.

Orgaandagen Ritmische inwijvingen en kompressen en wikkels

Speciale orgaandagen (2 organen per dag) waarin zowel de ritmische inwijvingen als de applicaties met betrekking tot de specifieke organen aan de orde komen.
Doelgroep Verpleegkundigen die de cursussen Ritmische inwijvingen 1 t/m 4 hebben gevolgd en deze inwijvingen in hun werk toepassen
Data Deze zullen in het najaar van 2010 weer plaatsvinden.

Cursussen Ritmische inwijvingen volgens Wegman/Hauschka 1 t/m 4 en terugkomdagen

Cursussen van elk 3 aaneengesloten dagen. In cursus 1 en 2 worden de deelinswijvingen behandeld. In cursus 3 komt de totaalinswijving aan de orde. Cursus 4 is bedoeld voor diegenen die in de praktijk de totaalinswijving geven.
De terugkomdagen dienen om de verworven vaardigheid op professionele wijze te blijven oefenen

Doelgroep	Verpleegkundigen en verzorgende niveau 3 die de Oriëntatiecursus Verpleegkunde en antroposofie hebben afgerond. De terugkomdagen zijn bedoeld voor diegenen die cursus 4 hebben gedaan
Data	Terugkomdag: 13 november € 60 Terugkomdag zelfstandigen: 7 november € 60 21 november € 60
Locatie	Overkempe, Koekoeksweg 100, 8121 CS Olst
Prijs	€ 200 per cursus € 60 per terugkomdag

Cursussen Applicaties, Kompressen en wikkels

Deze cursussen krijgen een nieuwe vorm. Binnenkort zal op de website meer informatie te vinden zijn over de vorm, duur, locatie en prijs. Kijk van af ongeveer 15 november 2009 op de website!

Doelgroep	Verpleegkundigen en verzorgenden
Data	Rond 15 november zullen deze op de website staan
Locatie	Midden van het land
Prijs	Nog onbekend

In Company training

Stichting Plegan Opleidingen biedt ook de mogelijkheid om een interne cursus te verzorgen die is afgestemd op de vragen binnen de instelling. Voor mogelijke onderwerpen en thema's zie de website (<http://www.plegan.nl/>).

Prijs Prijsopgave volgt na een vrijblijvend kennismakingsgesprek waarin de vragen geïnventariseerd worden

Interesse? Neem contact op met het secretariaat.

Betalingsvoorwaarden

- Prijswijzigingen voorbehouden
- Een cursus gaat door bij voldoende deelnemers. Dit wordt 1 maand van tevoren besloten (tenzij het eerder bekend is).
- Het cursusgeld dient binnen 1 maand na het ontvangen van de factuur betaald te worden op girorekening 929584 tnv Stichting Plegan Opleidingen te Zutphen. Graag naam van de cursus vermelden en van de cursist (omdat deze af kan wijken van de naam van het rekeningnummer)
- Wanneer iemand zich heeft opgegeven maar binnen 1 maand voor aanvang van de cursus afzegt, is hij het hele cursusgeld verschuldigd.
- Zie voor verdere betalingsvoorwaarde op de website